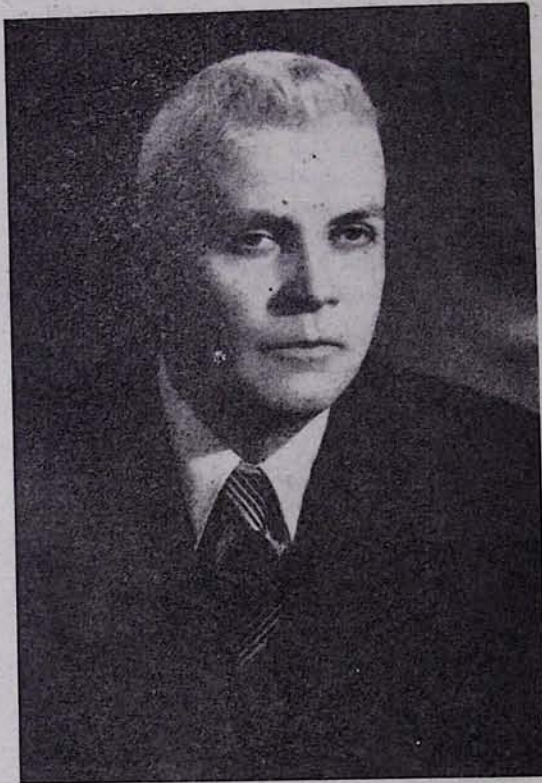

ՍՈՒՐԵՆ Ե. ՔՈԼԱՆԶՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների թեկնածու)

ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԳԵՈՐԳԵ ԲԵԶՎԻԿՈՆԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ՀԱՅՍԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Երկու տարի առաջ, 1966 թ. ապրիլի 30-ին, ծանր հիվանդությունից հետո, իր ստեղծագործական կյանքի ծաղկման շրջանում, մեզանից ընդմիջտ հեռացավ Ռուսիայի ամենատեղագիտուն և վատակաշատ պատմաբաններից մեկը՝ Գեորգե Բեզվիկոնին։

Գուցե շատ քչերը մեր ժողովրդից իմացան, որ անժամանակ շիջող այդ գիտնականի հետ միասին Բուխարեստի հողին հանձնվեց նաև հայության վաղեմի մեկ բարեկամը, որ սկսած իր երիտասարդական հա-

սակից անսահման սիրով ու ոգևորությամբ իրեն նվիրել էր նաև մեր ժողովրդի անցյալը ուսումնասիրելու ազնվագույն գործին։

Գեորգե Բեզվիկոնին ծնվել էր 1910 թ. ապրիլի 14-ին Ժիտոմիրում, հայտնի մտավորականի ընտանիքում։ Իր ստացած ուսումից բացի, նա երկու տարի շարունակ հետևել էր որսինացի աշխարհափոխական պատմաբան և հայագետ Նիկոլա Յորգայի դասերին, ինչպես նաև լսել փիլիսոփայության դոկտոր Մ. Ի. Կատարջիի կարդացած փիլիսոփայության պատմությունը դասընթացները։ Սակայն դեռատի Գեորգեի համար ամենամեծ դպրոցը հանդիսացավ երկրի մեկ ծայրից մյուսը կատարած իր ուսումնասիրական ուղևորությունները և անհամար դիվանատների համբերատար զննումը և ուսումնասիրումը։ Նրա անընդհատ որոնող միտքը հսկա առաջնություն կարողացավ ամբարել շատ ու շատ պատմագիտական հարցերի վերաբերյալ, հարցեր, որոնց մասին իրենից առաջ գրեթե ոչ ոք չէր զբաղվել ուսմանական պատմագիտության մեջ։ Բեզվիկոնին սկսեց գրել և հանդես գալ պարբերականներում, երբ դեռևս գիմնազիան չէր ավարտել։ Դեռ 14 տարեկան էր նա, երբ գրեց ֆրանսերեն իր առաջին հոդվածը, որը ուղարկվեց Փարիզ։ Եվ այսպես նրա բովանդակալից կյանքը սկզբից մինչև իր վերջին օրերը բացառիկ մի նվիրում էր դեպի իր ժողովրդի պատմության հետազոտման գործը։ Այդ մի սքանչելի առաքելություն էր նվիրված Ռուսիայի և Մոլդովական ՍՍՀ-ի պատմության մշտնապատ մասերը լուսաբանելու, ճշգրտելու և բազմաթիվ գանձեր մթությունից լույսին բերելու ուղղությամբ։

Բեզվիկոնին հազիվ 23 տարեկան դեռատի երիտասարդ էր, երբ հաղթահարելով բազմաթիվ նյութական դժվարությունների, անսահման եռանդով, սկսած 1933 թ. իրեն

նվիրեց «Din trecutul nostru» (Մեր անցյալից) պատմագիտական հանդեսի խմբագրման և հրատարակման դժվարին գործին, և որը շարունակեց մինչև 1939 թ.: Ուսումնասիրողը ինչքան էլ հարևանցիորեն թերթելու լինի հիշյալ ամսագրի շուրջ 2000 էջեր բովանդակող հավաքածուն, որը զարդարված է նաև 700 լուսանկարներով, դժվար չի լինի համոզվելու համար, թե ինչքան մեծ աշխատանք ու եռանդ է ի գործ դրել Բեզվիկոնին, այն խմբագրելու և հատկապես շատ հաճախ նրա համարների մեծ մասը ուշագրավ ուսումնասիրություններով ամբողջացնելու համար: Բեզվիկոնի ինչպես հիշյալ հանդեսում, այնպես էլ բազմաթիվ այլ պարբերականներում հրատարակած մեծ թվով հոդվածները, ինչպես նաև մենագրությունները հիմնականում շոշափում են երկու հարց. Մոլդովական ՍՍՀ-ի պատմությունն ու մոլդավա-ռուսական և ռումինա-ռուսական դարավոր հարաբերությունները: Ահա այս նախասիրություններն էլ գլխավորաբար մնացին Բեզվիկոնի կյանքի տարերքը և մեծ ճանաչում և հեղինակություն բերեցին նրան: Այդ էր պատճառը, որ ամեն անգամ, երբ հարց էր առաջանում բարձրացնելու ռումին, մոլդավ և ռուս ժողովուրդների դարավոր հարաբերությունների պատմությունը, ինչպես Ռումինական Սոցիալիստական Հանրապետությունում, այնպես էլ Մոլդովական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունում հաճախ էր զգացվում Բեզվիկոնի փայլուն իմացության և անսպառ գիտելիքների կարիքը:

Հակասակ իր անժամանակ մահվան, Գեորգե Բեզվիկոնին թողել է շատ հարուստ գիտական ժառանգություն: Բավական է միայն այստեղ նշել, որ միայն նրա տպագիր մենագրությունների էջերի գումարը մինչև օրս կազմում է շուրջ 7000 էջ, սրանց մեջ դեռ չեն մտնում նույնքան ծավալ ունեցող նրա անտիպ գործերը և հարյուրների հասնող նրա տպագիր հոդվածները:

Բեզվիկոնի գիտական աշխատությունների կարևոր մեկ մասը նվիրված է Մոլդովական ՍՍՀ-ի պատմությանը: Նման գործերից հիշատակենք միայն մի քանիսը. «Երբեմնի Բեսարաբիան (Ռբշկանի գերեզմանոցը Քիշինևում)» (1929 թ.), «Բեսարաբիացի կիներ» (1934 թ.), «Բեսարաբիացիների դիմանկարներ» (1936 թ.), «Ժաբկայի վանքը» (Բուխարեստ, 1942 թ., 280 էջ), «Երեկվա և այսօրվա դիմաստվերներ» (Բուխարեստ, 1943 թ., 336 էջ) և այլն:

Ռումինիայի պատմագիտության մեջ հատկապես շատ մեծ է Բեզվիկոնի ծառայությունը ռումինական և ռուսական դարավոր հարաբերությունների պատմությունը ու-

սումնասիրելու գործում: Նա փաստորեն այս սապարեզում մնաց անմրցելի և երկար տարիների բեղմնավոր աշխատանքի շնորհիվ ոչ միայն ի հայտ դարձրեց բազմաթիվ հարուստ նյութեր, այլև ծավալուն ուսումնասիրությունների ստեղծման միջոցով նա կարողացավ մեզ ուրվագծել այդ հարաբերությունների նոր պատմությունը իր բոլոր դրվագներով հանդերձ:

Բեզվիկոնին առաջիններից մեկն էր, որ խորապես ուսումնասիրեց ռուս մեծ բանաստեղծ Պոլշկինի ունեցած կապերը Մոլդովական երկրի հետ: Այս կարգի գործերից են. «Պոլշկինի հերոսները Բեսարաբիայում» (1937 թ.), «Պոլշկինը աքսորում» (1947 թ., էջ 184), «Պոլշկինի Քիշինևի ընկերները երգիծական բանաստեղծության մեջ» (Հաղորդում Քիշինևում և Օդեսայում կայացած Պոլշկինագետների համաժողովում 1958 թ.), «Պոլշկինը և Մոլդովայի գրողները» (1960 թ.) և այլն:

Դարձյալ Բեզվիկոնին էր, որ մեծ խնամքով ձեռնամուխ եղավ հետազոտելու միջնադարում ռումինական երկրներից անցնող ռուս ուղևորների թողած հարուստ տեղեկությունները, այսպիսով թարմ նյութեր հայթայթելով ռումինական պատմագիտությանը: Այդ շարքի գործերից ամենից առաջ անհրաժեշտ է հիշատակել «Ռուս ճանապարհորդները Մոլդովայում և Վալաքիայում» (Բուխարեստ, 1947 թ., 464 էջ) ծավալուն հատորը, «Մատենագիտական նշումներ ռուս ճանապարհորդների կողմից 15—18-րդ դդ. ռումինական երկրներում կատարված ուղեվորությունների վերաբերյալ» (Բուխարեստ, 1957 թ.), և այլն:

Ռուս նշանավոր հեղափոխական գործիչ Պեխանովի Ռումինիա գտնվելու հարցին են նվիրված նրա «Պեխանովը Ռումինիայում» (1949 թ.), «Պեխանովի անցումը դոկտ. Պ. Ալեքսանդրովի հիմնադրած գաղութից» (1949) գործերը: Բեզվիկոնին իր հայտնաբերած նյութերի հիման վրա անդրադարձել է նաև ռուսների խաղացած դերին Ռումինիայի առողջապահության պատմության մեջ: Այս շարքից են. «Ռումին-ռուսական բժշկական կապերի պատմությունից» (1957 թ.), «Անտիպ տեղեկություններ 1848—1849 թթ. Վալաքիայում գործող ռուսական հիվանդանոցների վերաբերյալ» (1959 թ.) և այլն:

Բեզվիկոնին վերոհիշյալ հարաբերությունների մանրամասն հանրագումարը տվեց ընդհանրապես ռումին-ռուսական հարաբերությունների պատմությանը նվիրած իր մեծ ծարձեք մենագրությունների մեջ: Հիշյալ գործերը ևս, ինչպես հեղինակի մյուս աշխատություններից շատ-շատերը, ունեցել են ի-

րենց շարունակական զարգացումը և արժանացել մի քանի հրատարակությունների: Այդ հարաբերությունների պատմությանը Բեզվիկոնին նախ նվիրել է իր «Ռումին-ռուսական հարաբերություններ» (Բուխարեստ, 1945, էջ 120) գործը, ավելի ուշ նորանոր հարուստ նյութերի հիման վրա նա կրկին է անդրադարձել նույն հարցին, գրելով «Նյութեր ռումին-ռուսական հարաբերությունների պատմության վերաբերյալ» (1958 թ., 313 էջ) հատորը և վերջապես դարձյալ ավելի ճոխացված ձևով՝ «Ռուսումնասիրություն ռումին-ռուսական կապերի պատմության» (1962 թ., 347 էջ) աշխատությունը: Նշենք նաև այն մասին, որ հեղինակի անտիպ թողած գործերում գտնվում է նույն հարաբերությունների պատմությանը նվիրված ճոխացված ու նկարագրող և տպագրության պատրաստ մի այլ հատոր ևս: Բեզվիկոնին հայտնի մասնագետ էր նաև հին գերդաստանների ճյուղագրությունների պատմության: Բացի նման բնույթի տպագիր բազմաթիվ գործերից իր ձեռագիր ժառանգության մեջ են գտնվում նաև «Մորուզի» (350 էջ), «Նշումներ ռուսական ճյուղագրության և կնիքագիտության վերաբերյալ» (50 էջ), «Մոլդովայի ճյուղագրությունը», «Ցարա Ռումբենսկայի ճյուղագրությունը», «Բեսարաբիայի ճյուղագրությունը» և այլն: Բեզվիկոնին նաև բազմամասնական մատենագետ էր: Հատկապես նրա անտիպ գործերի գլուխ-գործոցն է հանդիսանում «Ռումին-ռուսական և ռումին-սովետական հարաբերությունների մատենագիտությունը» (700 էջ), ձեռագիրը գտնվում է տպագրության համար պատրաստ վիճակում ռումինական ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում), «Ռումինական ակադեմիայի ռուսերեն վավերաթղթերի ցուցակը» (650 էջ), «Մոլդովական ՍՍՀ-ի մատենագիտությունը», (ռուսերեն գրված հազարավոր քարտեր): «Ռումինական ակադեմիայի ռուսերեն ձեռագրերը» (տպագրված՝ 1949 թ. 64 էջ) և այլն: Դարձյալ Բեզվիկոնիի գրչին է պատկանում Սովետական Միությանը նվիրված հատորը, հրատարակված 1945 թ. (124 էջ), որը 1947 թ. վերամշակված և ճոխացված ձևով՝ արժանացավ երկրորդ հրատարակության (151 էջ): Նրա ուշադրությունից չի վրիպել նաև Ռումինիայի մայրաքաղաք Բուխարեստի պատմության ուսումնասիրումը: Նա հեղինակ է Բուխարեստի կենսագրական նշումներին նվիրված 300 էջանոց մի աշխատության (1963 թ.), որը բազմացվել է ռումինական ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի կողմից, և այլ բազմապիսի աշխատություններ, որոնց խորագրերի թվումն իսկ բազմաթիվ էջեր կարող է գրավել:

Գեորգե Բեզվիկոնին այն գիտնականներից էր, որ դեռ շատ երիտասարդ հասակից աչքի էր ընկել և գնահատվել ինչպես իր հայրենիքում, այնպես էլ արտասահմանում: Դեռ 25 տարեկան երիտասարդ էր Բեզվիկոնին, երբ սկսեց ընտրվել մի շարք գիտական ընկերությունների թղթակից անդամ և արժանացավ շքանշանների: Նա թղթակից անդամ էր ընտրվել Փարիզի, Բրյուսելի, Սոֆիայի և այլ վայրերի պատմագիտական ընկերությունների, ինչպես նաև մրցանակի արժանացել ռումինական ակադեմիայի կողմից: Անսահման եռանդի տեր գիտնականն ու ազնվագույն այս մարդը, որ մինևույն ժամանակ համեստության մի տիպար էր, դեռ վաղուց արժանացել էր նաև արտասահմանյան և հայրենի շքանշանների: Ֆրանսիայի պատմագիտական և կնիքագիտական ինստիտուտը նրան շնորհեց ոսկե մեծ մեդալ: Նույնպես նա արժանացավ Ֆրանսիական Հանրապետական Լեգեոնի III կարգի շքանշանին, դարձյալ Ֆրանսիական «Arts-Science-Lettres» ակադեմիական ընկերության վերմել մեդալին, և այլն: Ռումինիայի մեծամուն վիպասան և խաղաղության պաշտպանության միջազգային մրցանակի դափնեկիր Միհայիլ Սարովեսուն «Hanul Ancutei» ընկերության կողմից. Բեզվիկոնին շնորհեց 1936 թ. պատմագիտական աշխատությունների համար սահմանված մրցանակը: Դարձյալ Բեզվիկոնին էր, որ 1948 թ. արժանացավ նաև Ռումինական ակադեմիայի Նրատուրելի անվան մրցանակին: Գեորգե Բեզվիկոնիի գիտական գործունեությունը մեծ դրվատանքի է արժանացել ինչպես ռումինական, այնպես էլ արտասահմանյան գիտական մամուլում: Տարբեր ազգությունների պատկանող բազմաթիվ երևելի անձնավորություններ առանձին գրախոսություններով բարձր են գնահատել նրա աշխատությունները: Ռումինացի աշխարհահռչակ գիտնական Նիկոլա Յորգան, որ առաջին օրվանից հետևել էր Բեզվիկոնիի քայլերին, դեռ շատ վաղ կոսեղ էր նրան սպասող փայլուն ապագան: Յորգան դեռ 1936 թ., երբ Բեզվիկոնին հագիլ 26 տարեկան էր, նրան ուղղած իր նամակում գրել էր հետևյալը. «Միշտ էլ նկատել եմ քո այնքան թանկագին աշխատությունները և արժեքավորել եմ գիտությանը մատուցած քո այնքան օգտավետ ծառայությունները»:

*
* *

Ինչպես հայտնի է, հայագիտությունը Ռումինիայում բավականին հարուստ ավանդույթներ ունի: Ռումինիայի առաջավոր

մտավորականության մեջ սկսած դեռ 19-րդ դարի վերջից գտնվել են հայտնի պատմաբաններ և արվեստաբաններ, որոնք իրենց երկրի պատմությունը ուսումնասիրելու ընթացքում հանդիպելով նաև այդ երկրում ապրած հայերի դարավոր համակեցությունը փաստող լուսավոր հետքերի, ազնվություն են ունեցել գրավելու նաև մեր ժողովրդի պատմությամբ։ Սկսած Ռոմանի եպիսկոպոս Մելքիսեդեկ Ծոնեֆրնեսկուից (1822—1892), որ ջերմ մի հայասեր էր և հրատարակության հանձնեց Մոլդովայի մի քանի հայկական հին եկեղեցիների արձանագրությունները, մինչև մեծանուն պատմաբան Իզոբան Պ. Հաժդեան (1839—1907), որն իր բազմաթիվ աշխատությունների մեջ մեծ սիրով անդրադարձավ նաև հայերին, հասնելով հռչակավոր Նիկոլա Յորգային (1871—1940), որ առանձին աշխատություններ նվիրեց Կիլիկյան Հայաստանի, ինչպես նաև ռումինահայ գաղութի պատմությանը։ Հիշենք նաև արվեստաբան Գեորգե Բալշին (1868—1934), որ մեծ գուրգուրանքով ուսումնասիրեց նաև հայ արվեստի թողած ազդեցությունները ռումինական ճարտարապետության վրա և վերջապես պրոֆ. Պոկո. Վլադ Բընըցեանուի (1900—1963), որ հմուտ էր հայերեն գրաբարին և արտակարգորեն սիրեց հային և մինչև վերջին շունչը Եվրոպայում և Ռումինիայում հայագիտության ոգեշնչողը հանդիսանալուց հետո իր ցանկությամբ մահից հետո իսկ հայերից չըքաժանվելու համար՝ իր վերջին հանգիստը գտավ Բուխարեստի հայոց գերեզմանոցում։ Եղան նաև ուրիշներ ևս, որոնք իրենց համեստ նպատակի բաժինը բերեցին և դեռ շարունակում են բերել երկու ժողովուրդների փոխադարձ ճանաչման գործում։ Նրանց անունները միշտ խորին երախտագիտությամբ պիտի հիշվեն հայ ժողովուրդի լիակատար պատմության մեջ։

Ահա ռումինացի հիշյալ հայագետների շարքում իր պատվավոր տեղն ունի նաև բազմապատկեր գիտնական Գեորգե Բեզվիկոնին։ Նա ինչպես Քիշինևում, այնպես էլ Բուխարեստում հաճախ շրջապատված է եղել հայ բարեկամներով։ «Ընձ համար միշտ էլ համակրելի են եղել աշխատասեր հայերը,—գրում էր մեզ ուղարկած իր նամակներից մեկում, Բեզվիկոնին,—մեզանից ոչ հեռու գտնվում էր հայկական գերեզմանոցը, և ես հաճախ է, որ դիտում էի գերեզմանային հետաքրքրական կոթողները։ Հայերի մասին գրած իմ առաջին աշխատության վրա ես աշխատել եմ մի ամբողջ տարի, և այն հանդիսանում է իմ ամենաառաջին լուրջ ուսումնասիրություններից մեկը»։ Բեզվիկոնին Ռումինիայում և Մոլդովական ՍՍՀ-ում կատարած

ուղևորությունների ընթացքում հաճախ է հանդիպել հայկական հուշարձանների, ինչպես Սոլդովայում և ի մասնավոր ռումինահայության երբեմնի Անին հանդիսացող Սուչավայում (Հանկատարի վանքը և այլն), Իոմանում և այլն։ Նա քաղաքից քաղաք ուսումնասիրել է հայերի վերաբերյալ բազմաթիվ դիվանատներ, ինչպես նաև հայկական հուշարձաններ, որոնցից կարևոր մի մասը ոչ ընչազալ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում։ Դեռ վաղ երիտասարդությունից հայերի և հայոց անցյալին վերաբերող նյութերի հետ շփումը՝ Բեզվիկոնին դարձրին նաև հայերի թողած դարավոր հետքերի ջերմեռանդ հետազոտող և մեր ժողովուրդի սիրելի բարեկամ։ Նա կարևոր ավանդ է մուծել հայ-մոլդովական և հայ-ռումինական, ինչպես նաև հայ-ռուսական դարավոր կապերի ուսումնասիրության պատմության մեջ։

Բեզվիկոնիի առաջին հայագիտական աշխատությունը կրում է «Հայերը Բեսարաբիայում։ Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմը։ Մանուկ բեյ»՝ խորագիրը և լույս է տեսել 1934 թ.։ Աշխատության մեծագույն առավելությունը կայանում է ոչ միայն նրանում, որ նա հանդիսանում է հայ կարևոր գաղթավայրերից մեկի պատմությունը ուրվագծելու առաջին համառոտ փորձը, այլև այն, որ նա հիմնականում՝ խարսխվել է հեղինակի կողմից հայտնաբերված դիվանային անտիպ նյութերի վրա։ Ուսումնասիրությունը բաժանված է տասը հատվածների։ Սկզբի մասում հեղինակը անդրադարձել է գաղութի պատմությանը իր ծագման օրից մինչև 19-րդ դարի սկիզբը։ Առանձին կանգ է առել Բեսարաբիայի թեմի առաջին հոգևոր առաջնորդ Գրիգոր արքեպ. Ջաքարյանի կյանքին և նրա հիմնադրած Քիշինևի կալվածների վրա։ Խոսվում է նաև թեմի առաջնորդներ Ներսես Աշտարակեցու և Գաբրիել Այվազովսկու և վերջինիս հաջորդների գործունեության մասին, որից հետո անդրադառնում է նաև թեմի կյանքին մինչև 20-րդ դարի սկիզբը։ Ուշագրավ է հատկապես հազգի նշանավոր դիվանագետ և հայտնի ռուսալեր Մանուկ բեյ Միդայանի և հայ կալվածատիրության նվիրված բաժինը։ Աշխատությունը փակվում է Բեսարաբիայի հայ կաթոլիկների մասին գրված համառոտ ակնարկով։

Բեզվիկոնին երկրորդ անգամ անդրադարձավ հայերին 1935 թ. իր «Դեմքեր և սովեր-

¹ Gheorghe Bevizoni, Armenii în Basarabia Eparhia Nahicevaneană și Basarabeană. M. nuc bel., "Din trecutul nostru", Januaria 1934, No.3 — 4, Chișinău 62 p.

Ներ հյուսիսային Մոլդովայից»² ուսումնասիրության մեջ, որ կանգ առավ երկու հայ աշակերտների գերդաստանների պատմության վրա: Դրանցից առաջինը նվիրված էր Ռուսիայում ապրող Միրզա բեյի վերջին շառավիղներին (էջ 23—30), որ խոսեց Մանուկ բեյի եղբոր՝ Միրզա բեյի հետնորդների մասին, որոնցից ոմանք դեռևս ապրում էին իր ժամանակ: Ոչ պակաս ուշագրավ էին Բուկովինայում գործող հայազգի նշանավոր Պրուկուլ կամ Պրուկուլյան ապետական տիտղոսի արժանացած գերդաստանի մասին նվիրված էջերը (30—37), որոնք կարելի էր նպատակ էին բերում Ռումինահայ գերդաստանների ցարդ չգրված նյութագրության պատմության համար: Նշվում է, որ սույն գերդաստանի նահապետի անունը նախապես եղել է Տոնավագ և որը շատ դեռատի հասակում մոտ գործելով Մոլդովայի իշխանի պալատում մականվանվել է Պրուկուլ (ռումիներեն՝ մանուկ): Սույն գերդաստանից էր Գրիգոր Պրուկուլը, որ Մոլդովայի իշխանի Կոստանդին Չեխան Ռակովիցը իշխանի (1749—1753 և 1756—1757 թթ.) կողմից նշանակվեց հայերի դատավոր և կառավարիչ: Հոգվածում խոսվում է նաև վերջինիս հետնորդների մասին:

Եթե իր առաջին հայագիտական գործում Բեզվիկոնին անդրադարձել էր նաև Մանուկ բեյի կյանքին և գործունեությանը, ապա հետագա տարիներին միշտ որոնող գիտնականը նորանոր փաստաթղթերի հայտնաբերման շնորհիվ կարողացավ երկրորդ հրատարակության միջոցով ավելի հիմնավոր ուսումնասիրության նյութ դարձնել այդ նշանավոր հայի դիվանագիտական գործունեությունը: Այդ գործը լույս տեսավ 1938 թ. **«Մանուկ բեյ»³** խորագրով և բաղկացած էր 55 էջերից: Թեև Բեզվիկոնիից առաջ հայ և օտար հեղինակներ հոգվածներ և երբեմն մենագրություններ էին նվիրել Մանուկի կյանքին, սակայն նրանք հաճախ խառն են եղել առասպելներով. հետևաբար դրանք հեռու են եղել այդ նշանավոր անձի գործունեության լրիվ պատկերը ներկայացնելուց: Բեզվիկոնին ճիշտ կերպով նկատել էր, որ մինչև իր աշխատությունը դեռևս ոչ ոք չէր գրել նրա քննական կենսագրությունը. **«Մինչդեռ, — գրում էր Բեզվիկոնին իր առաջաբանում, — այդ հույսկապ հայի ստվերը արժանի էր ավելի մեծ ուշադրության, հատ-**

կապես բոլոր այն երկրներում, ուր նա գործել էր. իբրև բուլղարական քաղաքների կազմակերպիչ, Բարձրագույն Դուռն դրագոման (թարգման) և բեյ, իբրև Կոմսիաշ, Պահարնիկ և իշխան Մոլդովալաքիայում, սերբերի և Բուխարեստի ազատարար, Բուխարեստի խաղաղության դաշինքի կնքման կազմակերպիչ, հայերի իշխան՝ Վիեննայի վեհաժողովում, Նորին վեստություն և ասպետ՝ Ռուսաստանում, հարգված Ալեքսանդր Ա կայսրի կողմից, և վերջապես նախագծերի նախաձեռնող, որոնց իրագործվելու դեպքում մոռացումից դուրս էր բերվելու Բեսարաբիան»: Եվ իսկապես Բեզվիկոնիի հաջորդությունը շատ մեծ եղավ, քանի որ նա ոչ միայն լրիվ չափով տեղյակ էր իրենից առաջ Մանուկ բեյի մասին գրված աշխատություններին, այլև իր այս նոր ուսումնասիրությունը կառուցել էր դիվանային հետևյալ երեք հիմնական աղբյուրների, ինչպես նաև այլ անտիկ նյութերի հիման վրա. ա) Հնչեշտում դեռևս երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ պահվող Մանուկ բեյի գերդաստանի դիվանը, բ) Քիշինկի պետական դիվանի նյութերը, գ) Մոլդովական Կրմպուլուց քաղաքի Մանուկ բեյի եղբոր վերջին շառավիղներից հայազգի Տիգրան Պրուկուլի դիվանը և այլ նյութեր: Սույն աշխատությունը բաղկացած էր հինգ մասից. ա) ներածություն, բ) Թուրքիայում, գ) Դաուբյան պատերազմը (1806—1812 թթ.), դ) վերջին տարիները, ե) Մանուկ բեյի հաջորդները: Այս աշխատությունը կարևոր նվաճում էր, քանի որ նրա շնորհիվ է, որ Մանուկ բեյի կենսագրությունը դրվեց գիտական հիմքերի վրա և մեկդի վանելով նրա անվան շուրջ ստեղծված առասպելների շղարշը, առաջին անգամ լինելով ցույց տրվեց, որ նա լուրջ մի խանի (քարավանատուն) տեր հարուստ մեկը չէր եղել, այլ հանդիսացել էր 19-րդ դարի սկզբի հայազգի նշանավոր մի դիվանագետ, և որի անունը ի պատիվ էր մեծ պետությունների բազմաթիվ նշանավոր անձնավորությունների մոտ, և որը նշանակալից ծառայություններ էր մատուցել ինչպես Բալկանյան թերակղզու ժողովուրդներին, այնպես էլ Ռուսաստանին: Հետագայում նորահայտ նյութերի հիման վրա, Բեզվիկոնին պատրաստեց նաև Մանուկ բեյին նվիրված մի նոր գործ ևս:

Բեզվիկոնին հետագա տարիներին ևս շարունակելով հայ գաղութի պատմության ուսումնասիրման գործը, 1944 թ. հրատարակեց **«Բեսարաբիայի հայերը մինչև 19-րդ դարը»** վերնագրով հոդվածը⁴:

² Gheorghe Bezviconi, Figuri și umbre din nordul Moldovei, „Din trecutul nostru”, Ianuarie-Septembrie 1935, No. 21—24, p. 23—37.

³ Gheorghe Bezviconi, Manuc bel, editia II, „Din trecutul nostru”, 1938, Martie-Aprilie, No. 51—55, 55 p.

⁴ Gheorghe Bezviconi, Armenii din Basarabia până în secolul al XIX, „Viața Basarabiei”, 1944 No. 1—2, p. 37—39.

1940 թ. ռումինական հայտնի հրապարակագիր Վարդան Մեշտուճյանի խմբագրած և հրատարակված «Ararat» հաշագիտական ռումիներեն հանդեսում լույս տեսավ նրա հաշագիտական մի այլ հոդվածը. «**Ութ բաներ ռումինական հանրագիտարանի համար**»⁵ խորագրով և ուր ուրվագծեց Գաբրիել արքեպ. Այվազովսկու, Հովսեփ արքեպ. Արդուջյանի, ռումինական թեմի առաջնորդ Հուսիկ արքեպ. Ջոհրապյանի, Մակար Ա. կաթողիկոսի, Մանուկ բեյի, Ներսես Աշտարակեցու և Գրիգոր արքեպ. Զաքարյանի ամփոփ կենսագրությունները և Նախիջևանի ու Բեսարաբիայի թեմի մասին: Դրանք մեծ մասամբ լույս տեսան նաև նույն 1940 թ. Բուխարեստում հրատարակված Լուչիան Պրետեսկուի «Enciclopedia Cugetarea» հանրագիտարանում և ուր բացի վերոհիշյալներից հրատարակվեցին դարձյալ Բեզվիկոնիի գրած Բեսարաբիայի հայոց թեմի հոգևոր առաջնորդներ՝ Ներսես Խուդավերտյանի, Գրիգոր Աղաբիրյանի, Գրիգոր Ծաֆիկյանի և այլոց կենսագրությունները:

Գեորգե Բեզվիկոնին 1941 թ. ռումինական բազմավաստակ բանասեր Հ. Ծ. Սիրունու խմբագրած և հրատարակված «Ani» տարեգրքում լույս ընծայեց հայերին վերաբերող մի այլ հոդված՝ «**Հայկական գերեզմաններ Պրուտի և Դնեստրի միջև**» խորագրով⁶: Հեղինակը իր առաջաբանում գրում է այն մասին, որ իր երկարատև ճանապարհորդությունների ընթացքում միշտ հետաքրքրվել է հայերի անցյալի վկաները հանդիսացող հուշարձաններով, հետազոտելով հայոց եկեղեցիներն ու գերեզմանները: Այստեղ խոսում է Խոտինի հայոց հինավուրց տաճարի ավերակների, ինչպես նաև Բլըջի և Աքբերմանի հայոց եկեղեցիների և գերեզմանների մասին: Վերջին գերեզմանատնից նշում է հատկապես Ասվատուրով գերդաստանի գերեզմանների մասին և համարում է դրանք արվեստի գործեր: Քիչիննի մասին խոսելիս կանգ է առնում հայ կաթողիկոսների և հայ լուսավորչականների գերեզմանների վրա: Նշում է նվիրակ Թովմա Հոհաննյան Ագուլեցի վարդապետի գերեզմանակոթողի (մահացած 1827 թ.) և այլ բարձրաստիճան հայ հոգևորականների դամբարանների մասին: Վերջում խոսում է նաև եկեղեցու մոտ գտնվող Մանուկ բեյի գերեզմանի և նրա կառուցած Հնչեշտ ավանի եկեղեցու մասին:

«Ani» տարեգրքի 1942—1943 թթ. միացյալ հատորում Բեզվիկոնին հրատարակեց «**Գրիգոր արքեպիսկոպոս Զաքարյան**»⁷ խորագրով հոդվածը: Այն առաջին խնամված ուսումնասիրությունն էր նվիրված ականավոր հայ հոգևորականի կյանքին և գործունեությանը: Նա ծագում էր Մոլդովայի հինավուրց հայ գաղթօջախ Աքբերմանից (այժմ Ուկրաինական ՍՍՀ) և իբրև Արդուջյան արք.ի հավատարիմ անձ հետագայում մասնակից եղավ Դավիթ-Գանիեյան կաթողիկոսական պաշարին: Նախապես գլխավորում է Մոլդովալաքիայի թեմը և ապա 1812 թ. դառնում նորաստեղծ Բեսարաբիայի թեմի հայոց առաջնորդը: Հեղինակը իր ուսումնասիրության մեջ ցույց է տվել, որ անգամ այդ շրջանին, դեռևս, նա շարունակել էր ղեկավարել Մոլդովալաքիայի հայոց թեմական գործերը: Ռումինական ակադեմիայում պահված Գրիգոր Պրլըզիուի դիվանում կան նամակներ գրված Գրիգոր արքեպիսկոպոսի կողմից, որ նա խոսում է իր ունեցած կապերի մասին ոչ միայն հայերի, այլև ռումինացի և ռուս անձնավորությունների հետ: Ռուս նշանավոր գրող Պուշկինը իր օրագրության մեջ նշել է հայ արքեպիսկոպոսի կազմակերպած ընդունելությունների մասին: Ցույց է տրվում, որ Գրիգորի և Մանուկ բեյի գործունեության ժամանակաշրջանում մեծանում է նաև հայերի հեղինակությունը Բեսարաբիայում: Վերջում խոսում է Զաքարյանի կալվածների, նրա մահվան և իր հետնորդների մասին:

Նույն տարեգրքի վերոհիշյալ հատորում դարձյալ լույս տեսավ իր մի մահախոսականը նվիրված Մոլդովայի Կրմպուլուց քաղաքի հասարակության նոտար Տիգրան Պրունկույի (1871—1942 թթ.) հիշատակին⁸: Խոսելով նրա կյանքի և գործունեության վրա, հեղինակը կանգ է առնում Պրունկույի արտասահման կատարած երկար ճանապարհորդությունների, գրադարաններ և բանկեր հիմնադրելու նպատակով նրա գործադրած ջանքերի, ինչպես նաև իր միջոցներով արտասահման ուղարկված ուսանողների և վերջապես իր ամբողջ կյանքը իբրև հասարակական նոտար գրվածների կարիքներին ի սպաս դնելու մասին: Նա հմուտ հրապարակագիր էր և դեռ 1924 թ. հիմնադրել էր «Justitia» հանդեսը, որը և պաշտոնաթերթն էր Ռումինիայի նոտարներին, և

⁵ Gheorghe Bezviconi, 8 cuvinte pentru Dicționarul Enciclopedic Român, «Ararat», București, 1940, No. 187.

⁶ Gheorghe Bezviconi, Morminte armenesti dintre Prut și Nistru, «Ani anuarul culturii armenice», București 1941, p. 389—393.

⁷ Gheorghe Bezviconi, Arhiepiscopul Grigori Zaharian, «Ani anuar de cultură armeană» 1942—1943., București, 1943, p. 481—488.

⁸ Gheorghe Bezviconi, Tigran Pruncu, նույն տեղում p. 623—624

աշխատում էր երկրում ստեղծել Ռումինիայի հասարակական նոտարների ընդհանուր միություն: Պրոմկուլի ջանքերը դրվատանքի էին արժանացել նաև Իտալիայում: Ինչպես նշեցինք, Տիգրան Պրոմկուլը իբրև Մանուկ բեյի եղբոր Սիրգա բեյի շատակիղ ուներ ուշագրավ մի դիվան, որը ուսումնասիրեց Բեզվիկոնին: Պրոմկուլը ոգի ի բռնի աշխատեց փրկել Հնչեշում գտնվող Մանուկ բեյի պալատը:

Բեզվիկոնին հայերին անդրադարձավ նաև 1962 թ. Բուխարեստում իր հրատարակած «Ռումնափրությունը ռումինա-ռուսական հարաբերությունների պատմության»⁹ խորագրով արժեքավոր մեմագրության մեջ: Նկատի ունենալով, որ այդ գործի արժանիքների մասին առանձին գրախոսությամբ սրանից առաջ անդրադարձել ենք¹⁰, ուստի այստեղ համառոտակի կխոսենք միայն հեղինակի կողմից հայերին նվիրած բաժնի վերաբերյալ: Նախ և առաջ հեղինակը կանգ է առել հայերի հնագույն անցյալի պատմության վրա և ապա նշել հայերի գաղթելու պատճառների մասին: Նա ևս մյուս ռումինացի նշանավոր հեղինակների հետ այն կարծիքին էր, որ հայերը Մոլդովայում հաստատվել էին դեռևս մոլդովական պետության ձևավորումից էլ առաջ: Բեզվիկոնին ապա անդրադառնում է հայերի գլխավոր գաղթօջախների, նրանց կառուցած հնագույն հուշարձանների և երկրի կյանքում հայազգի նշանավոր անձնավորություններից մի քանիսի խաղացած դերի մասին: Վերջում հեղինակը խոսում է նաև ռումինական մի շարք հուշարձանների վրա (Դեալի վանքը, Կուրտեա դե Արմեշիի իշխանական եկեղեցին, և այլն) նշմարվող հայկական և վրացական արվեստի թողած ազդեցությունների մասին: Նրա կարծիքով կովկասյան և հայկական ազդեցություններ նշմարվում են նաև գերեզմանաքարերի, դռների և պատուհանների վրա կատարված զարդաքանդակների, ինչպես նաև ձեռագրերի մանրանկարների վրա: Հստ նրան անգամ արևմտյան մի քանի զարդային էլեմենտներ ունեցող հուշարձանները արդյունք են հայ արվեստագետների աշխատանքի: Բեզվիկոնին խոսելով 1806—1812 ռուս-թուրքական պատերազմի մասին առաջին անգամ լինելով ռուս-ռումինական կապերի պատմության նվիրված մի մեմագրության մեջ, հանգամանալից կերպով կրկին կանգ է առել հայազգի մեծ դիվանագետ

և ռուսական կողմնորոշման ջատագույ Մանուկ բեյ Սիրգայանի գործունեության վրա: Վերջում հեղինակը անդրադարձել է նաև Մոլդովայի մշակույթի մեծ լուսավորիչ, ծագումով հայ Գեորգե Ասաբիի տպարանում հայկական բաժին հիմնվելու և վերջինիս հանդեսում հայ գրականության և Հայաստանի մասին հրատարակած հոդվածների մասին, և այլն:

Բեզվիկոնին մեզ հայտնի ամենավերջին հայագիտական հոդվածը ճյուղագրական բնույթի անտիպ մի գործ է նվիրված Մոլդովայի հայազգի Միսիր հնագույն գերդաստանի պատմությանը¹¹: Աշխատությունը գրվել էր 1957 թ. ռումինական ակադեմիայի հանձնարարությամբ. իբր պատասխան Ջյոտու-հայից Լ. Միսիր անուն մի հայի հարցադրման, որը խնդրել էր իրեն ուղարկել Ռումինիայի Միսիրների մասին նյութեր: Հանգուցյալ գիտնականը մեզ է տրամադրել սույն հոդվածի մեքենագիր օրինակներից մեկը, որից էլ քաղում ենք հետևյալ տվյալները: 1870 թ. Յոն Միսիրի կողմից կազմված ճյուղագրության մեջ, իբրև գերդաստանի նահապետ 1395 թ. հիշատակվում է Գրիգոր Միսիրը: Իսկ ըստ Լեհաստանի թագավոր Վլադիսլավի դիպլոմի՝ Լվովի առևտրականների մեջ հիշվում է 1427 թ. մի այլ Ս. Միսիր: Հեղինակը հիմնականում անդրադառնում է Ռումինիայում ապրած Միսիր գերդաստանի հինգ ճյուղերի մասին և խոսում ա) Ռոման քաղաքի ճյուղի մասին, բ) Ռոմանի մի այլ ճյուղի, գ) Բոտոշանի ճյուղի, դ) Բոտոշանի մի այլ ճյուղի մասին և ի վերջո ե) Ֆոկշանի ճյուղի վերաբերյալ: Նա խոսում է այս գերդաստանի կողմից երկրին ընծայված նշանավոր անձնավորությունների մասին և ապա կանգ առնում ժամանակակից Միսիրների վրա: Հիշենք այդ ակնավոր Միսիրներից մի քանիսին. 1791 թ. Ավստրիական և ռուսական բանակներին (թուրքերի դեմ մղված մարտերի ընթացքում). Ռոմանից Վասիլ Միսիրը իր եղբոր հետ օգնություն են ցույց տալիս նրանց սննդամթերքով և հյուրընկալում իրենց տունը: Մոլդովայի և Վալաքիայի միավորման նախօրյակին (1857—1859 թթ.) Միսիր գերդաստանի բազմաթիվ ներկայացուցիչներ գտնվում էին միավորման առաջավոր կողմնակիցների թվում: Վասիլ Միսիրը (1843—1929 թթ.) եղել է հայտնի իրավաբան, հրապարակագիր, ծերակուտական և երկրի կալվածների նախարար: Պետրե Միսիրը (1856—1929 թթ.) Յաշի և Բուխարեստի համալսարանների միջազգային իրա-

⁹ Gheorghe Bezviconi, Contribuții la Istoria Relațiilor Româno-Ruse, București, 1962.

¹⁰ Сурен Коланджян, Ценное исследование «Литературная Армения», Ереван, 1964 г., № 5, стр. 104—106.

¹¹ Gheorghe Bezviconi, Familia Missir (անտիպ).

վունքի ուսուցչապետ, ծեռակույտի փոխ նախագահ, մտերիմ ընկեր նշանակող թատերագիր Յ. Լ. Կարաջալեի հետ, հրապարակագիր ու իրավունքի և գրականության վերաբերյալ բազմաթիվ աշխատությունների հեղինակ: Նա նաև Ռումինական ակադեմիայի պատվավոր անդամ էր և համաշխարհային ժողովների մասնակից: Վալերիան Միսիրը թղթակցել է Մետերնի-խի հետ: Միսիրներից հայտնի էր նաև փաստաբան Յոն Միսիրը, որ բաղաբապետ դարձավ Բոտոշանի և հեղինակեց Առաջին համաշխարհային պատերազմի տպավորությունների իր մատյանը՝ «Սեն-նաժ աղջիկը», որի ներածությունը գրեց Ն. Յորգան, գիրքը ունեցավ մի քանի հրատարակություն: Բեզվիկոնի այս անտիպ սեղմ աշխատությունը գրված է հեղինակին հատուկ մեծ բարեխղճությամբ և փաստերի հիման վրա և ցարդ մեզ հայտնի լավագույն ճյուղագրությունն է գրված անվանի ռումինահայ մի գերդաստանի մասին:

Անշուշտ միայն վերոհիշյալ գործերով չեն սահմանափակվում Բեզվիկոնիի հայագիտական աշխատությունները, սակայն հիմնականում նկատի ունեցանք ամբողջությամբ հայ պատմությանը նվիրված նրա գործերը: Ասենք նաև, որ գիտնականի ինչպես տպագիր այլ բնույթի մեծագրություններում և հոդվածներում, այնպես էլ անտիպ գործերում ապագա հետազոտողը դեռ շատ նյութ կարող է գտնել մեր պատմության վերաբերյալ: Ինչպես հայտնել էր մեզ Բեզվիկոնի, իր անտիպ մատենագիտությունների մեջ նա առատ նյութ էր կուտակել նաև հայերի մասին:

*
* *

Գեորգե Բեզվիկոնիի հայագիտական գործունեությունը սկզբից ևեթ արժանացավ հայ ակադեմիկոսների ուշադրությանը և նրանց անվերապահ գնահատանքին: Դեռևս 1934 թ. վերջերին էր, երբ Քիշինևում Բեզվիկոնիի հետ հանդիպեց մայր Հայրենիքից ժամանած հայ ձեռագրագիտության մեծանուն վաստակավորը, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության լիագոր պատվիրակ Տ. Գաբեգին արքեպ. Հովսեփյանը (այսպես կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո), որ անահման խանդավառությամբ ընդունեց հայագետի այդ ժամանակ դեռ նոր լույս ընծայած հայագիտական անդրանիկ գործը՝ «Հայերը Բեսարաբիայում» գրքույկը: Մեծանուն գիտնական հոգևորականը իբր հիշատակ Բեզվիկոնիին նվիրելով իր լուսանկարը, այդ առթիվ գրեց նաև հետևյալ տողերը. «Ես Ձեզ եմ դի-

մում ոչ իբրև մի հայի, այլ իբրև գիտության մի մարդու, մեծապես գնահատելով Ձեր գործը: Մաղթում եմ, որ Ձեր գրիչը ի սպաս դրվի մարդկության և գիտության օգտին: Այդ նույնքան օգտակար է լինելու ինչպես հայերին, այնպես էլ ընդհանրապես մարդկության համար: Ես ես պատմաբան եմ և գիտեմ թե ինչպիսի ազնիվ ասպարեզ էք Դուք ընտրել: Ձեր աշխատության օրինակներից մեկը ես հանձնելու եմ Էջմիածնի Մատենադարանին, որպեսզի հայտնի դառնա, որ Հայաստանից և հայերից հեռու գրտնըվում են գրչի մշակներ, որոնք օտար լինելով հանդերձ մեր ժողովուրդից իրենց տաղանդը նվիրաբերում են հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրությանը»:

Ռումինահայ թեմի հոգևոր առաջնորդ Հուսիկ արքեպ. Ջոհրապյանը ևս Բեզվիկոնիի հայագիտական առաջին գործի վերաբերյալ հատուկ շնորհակալագիր էր գրել 1934 թ. փետրվարի 12-ին:

Հայ բազմադյուն մշակ Արշակ Չոպանյանը իր գոհունակությունը հայտնելով Բեզվիկոնիին նրա «Մանուկ բեյ» աշխատության վերաբերյալ, ձեռնարկել էր այն Փարիզում ֆրանսերեն հրատարակելու աշխատանքին, սակայն 1939 թ. պայթելով երկրորդ համաշխարհային պատերազմը նրա ցանկությունը ի կատար չածվեց, և «Մանուկ բեյ»-ի ֆրանսերեն թարգմանությունը մնաց Չոպանյանի դիվանում:

Ռումինահայ մշակներ Վարդան Մեշտունյանն ու Հ. Ծ. Սիրունին իրենց հրատարակած հանդեսներում ընդերցող լայն հասարակությանը ծանոթացրին հայագիտության բնագավառում Բեզվիկոնիի կատարած միանգամայն գնահատելի գործերի հետ և մեծ սիրով հյուրընկալեցին նրա աշխատակցությունը:

Այս տողերը ստորագրողը թեև դեռ պատանեկության տարիներից էր հաղորդակից դարձել Բեզվիկոնիի հատկապես հայագիտական աշխատություններին, սակայն միայն նրա բեղմնավոր կյանքի վերջին տարիներին էր, որ նամակագրության միջոցով բախտը ունեցավ ճանաչելու գիտնականին ու մարդուն և հայտնեցին: Նա ոչ միայն բազմավաստակ և ճանաչում գտած գիտնական էր, այլև համեստ ու միանգամայն ազնիվ մի անձնավորություն, և որը երբեք չէր զլանում իր խորհուրդները տալ և խրախուսել նոր ասպարեզ մտնող երիտասարդներին, այդ թվում նաև մեզ: Նրա վերջին տարիների բոլոր ցանկությունն էր կրկին անդրադառնալ իր երիտասարդական տարիքում կատարած հայագիտական գործերին և իր հավաքած նորանոր ճոխ նյութերի օգնությամբ հարստացնել և դարձյալ հրատարակել

դրանք: Սակայն նա միևնույն ժամանակ մտածում էր գրավել նաև հայագիտական նոր հարցերով: Նա իր նամակներից մեկում գրում էր այդ մասին. «Զբաղվում եմ Մոլդովայի միջնադարյան պատմությամբ: Ինձ հետաքրքրում է ամեն ինչ, որ հրատարակվել է Մանուկ քելի, Գր. արքեպ. Զաքարյանի, հետաքրքիր է ու Նոր Նախիջևանի թեմի և նրա մյուս հոգևոր առաջնորդների վերաբերյալ, ինչպես նաև հայկական ավատատիրության սկզբնական շրջանի պատմությամբ, երբ Հայաստանը և իր հարևանները իշխանական տներ ունեին, Ռումինիայի հայերով և այլն: Աշխատում եմ, ինչքան որ հնարավորություն է ինձ տալիս իմ առողջական վիճակը»: Նա դարձյալ անդրադառնալով իր նախորդ մեծ գործին գրում էր. «Իհարկե այսօր Մոլդովական ՍՍՀ-ի հայերի պատմությունը շատ ավելի լավ և ամբողջական կարող էի գրել», սակայն հեղինակին ուրախացնում էր այն հանգամանքը, որ երիտասարդությանը իր գրած այդ գործում օգտագործել էր այնպիսի նյութեր, որոնք այժմ անհետացել էին գիտության համար: Մի այլ անգամ մեծ ուրախությամբ էր ավետում այն լուրը, որ մեկի մոտ գտել էր 19-րդ դարի սկզբից մի շարք վավերաթղթեր Գր. արքեպ. Զաքարյանի վերաբերյալ և ցանկություն էր հայտնում հետազայում այդ մասին մի հոդված գրել:

Ի տես արյան և մոխրի միջից հառնած Հայաստանին, հեղինակին մեծ ոգևորությամբ հետևում էր մեր հայրենիքի առօրյային և հայագիտության ձեռք բերած նորանոր նվաճումներին: Հայագետ արոֆ. դոկտ. Վլադ Բընըցեանուն իբրև Հայաստանի գիտ. ակադեմիայի «Պատմաքանասիրական հանդեսի խմբագրական մարմնի անդամ, անշուշտ խմբագրության հրավերով, առաջարկել էր հեղինակին իր աշխատակցությունը բերել Հայաստանի կարևոր հանդեսին: Նույնպես հեղինակին գրախոսություններ գրեց Հայաստանի գրողների ռուսերեն պաշտոնաթերթ «Литературная Армения» հանդեսի մի շարք համարների մասին և որը պետք է հրատարակվի Ռումինիայի արելեյագետների «Studia et acta orientalia» հանդեսի մեջ: Նա վերջում հնարավորություն ունեցավ նամակագրական կապ հաստատելու անվանի հայագետ Լևոն Մելիքսեթ-Ֆեկի հետ, որի աշխատություններին նա վաղուց ծանոթ էր: հեղինակին շարունակ հետաքրքրվում էր Հայաստանի ակադեմիայի և Մաշտոցյան հրատարակչություններով, մեծ ուշադրությամբ կարդում էր հայ ժողովրդի պատմությունն ու այլ հայագիտական գործեր: Նա մեծ հիացմունքով էր խոսում հայ

արվեստի և հայ պատմության մասին և որոնց նվիրված հատուկ աշխատ էր կազմում. «Ինչ հրաշալի արվեստ և պատմություն ունի ձեր ժողովուրդը, միշտ էլ ես սիրել եմ նրան»: գրում էր նա: Նրա մեծագույն ցանկությունն էր, թեկուզ կարճ ժամանակով, իր տիկնոջ հետ գալ և տեսնել Հայաստանն ու նրա սիրտը՝ մեր քաղաքամայր Երևանը. իր վերջին նամակներում հեղինակին գրում էր. «Կարող է մի օր առիթը պիտի ունենանք այցելելու Երևանը, որը այնքան սիրում եմ իբրև Հայաստանի սիրտը», և կամ «Մեծ հաճությամբ կը կատարեի այդ ճանապարհորդությունը, որպեսզի 10—14 օր մնամ այն ժողովրդի մեջ, որին սիրում և արժեքավորում եմ դեռ երիտասարդ հասակից»: Սակայն ախտոս, որ չիրականացավ նրա այդ փայփայած երազը:

Նա իր տպագիր ամենավերջին սովոր աշխատությունից օրինակներ իբրև նվեր ուղարկել էր Ամենայն Հայոց Վեհապետ կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա-ին, (որին անձամբ ծանոթ էր դեռևս Ռումինահայ թեմի երբեմնի առաջնորդ Հուսիկ արքեպ. Զոհրապյանի ժամանակից), ինչպես նաև Հայաստանի գիտ. ակադեմիայի գրադարանին:

հեղինակին կարծեք նախագայով իր մոտալուտ վախճանը շարունակում էր աշխատել մեծ եռանդով գիշեր ու ցորեկ: Նրա վաղաժամ մահով ինչքան գեղեցիկ ծրագրեր չիրաճեցին և ինչքան գեղեցիկ ծրագրեր չիրաճեցին: Նրա անցնչացած մարմինը այժմ հանգչում է Բուխարեստի ճշանակոր Բելուի գերեզմանոցում, որի մասին էլ նա այնքան գեղեցիկ էջեր է գրել, և շատ մոտիկ է զբոսնել իր թանկագին ուսուցչապետի և հրաշակավոր գիտնականի՝ Նիկոլա Յոզայի դամբարանին: Երկու տարբեր սերունդների ներկայացուցիչներ են թեև այդ գիտնականները, սակայն նրանց անունները միշտ նվիրական են մնալու նաև մեր ժողովրդի համար, որովհետև նրանք մեր անփոխարինելի բարեկամները մնացին մինչև իրենց վերջին շունչը:

Հանգուցյալ գիտնականի այրին՝ տիկ. Տատիանա հեղինակին օրինակելի ու բացառիկ նախանձախնդրությամբ և մեծ գուրգուրանքով այսօր պահպանում է իր ամուսնու բովանդակ գիտական ժառանգությունը, և ավարտված գործերը պատրաստում է տպագրության հանձնելու համար:

Պատմաքան Գեորգե հեղինակի վաղաժամ մահը, ոչ միայն խոշոր կորուստ է Ռումինիայի և Մոլդովական ՍՍՀ-ի գիտության համար, այլև մեծ կորուստ է նաև հայ ժողովրդի և Ռումինիայում ծավալվող հայագիտական աշխատանքների համար, որոնք

արդեն շատ ծանր հարված էին կրել հայագետ պրոֆ. Վլադ Բընըցեանուի մահով:

Հայ-մոլդովական և հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմությունը Մոլդովական ՍՍՀ-ում և Ռումինիայում ուսումնասիրել փորձող ապագա պատմաբանը, առանց Գեորգե Բեզվիկոնիի հայագիտական ժառանգության չի կարող հաջողության հասնել, քանի որ նրա գործերը ուսանելի և արժեքավոր շատ բան են բովանդակում և բացի այդ, ինչպես նշեցինք, նրա օգտագործած նյութերի մի մասը այժմ գոյություն չի ունի և այդ մասին մեզ հատուկ եղող միակ

աղբյուրը դարձյալ հանդիսանում է ռումինացի հայագետի նույն ժառանգությունը:

Նվիրելով վերոհիշյալ տողերը ռումինացի գիտնականի կյանքին, գալիս ենք մեր հոգու պարտքը և խորին հարգանքը մատուցելու նրա պաշտոն հիշատակին: Հայ ժողովուրդը իր յավագույն երախտագիտությունը հայտնած կլինի անմոռանալի հայասեր և հայագետ Գեորգե Բեզվիկոնիի հիշատակին, եթե մի օր կարողանա, իր համար այնքան սիրելի եղող, մեր Մայր Հայրենիքում հայերեն թարգմանությամբ լույս ընծայել նրա հայագիտական վաստակի մի հատորյակը:

